

Kalbų kaita XVIII amžiaus pabaigos Vilniaus universiteto dėstytojų laiškuose

Veronika Girininkaitė

Vilniaus universiteto biblioteka
veronika.girininkaite@mb.vu.lt

Anotacija. Straipsnyje tiriami XVIII amžiaus pabaigos Vilniaus universiteto profesorių ir jų korespondentų laiškuose aptikti kitų kalbų intarpai ir siūlomos jų paskirčių interpretacijos. Pasirinkti pavyzdžiai teikia žinių apie užsienio kalbų mokymosi istoriją bei užsienio kalbų tarpų priimtinumą to meto bendravime. Kalbų pasirinkimas kito: lotynų kaip mokslo ir tarptautinio bendravimo kalbos vaidmuo slopo, ji dažniausiai liko buvusių jėzuitų korespondencijos požymiu, o tarptautiniai ryšiai, studijų ir mokslo kelionės, gyvenimo naujovės skatino gyvųjų užsienio kalbų mokymosi ir vartojimo poreikį. Daroma išvada, kad laiškų kalbos, kalbų ar jų derinių pasirinkimą lėmė įvairūs rašančiųjų poreikiai: patikslinimas, realiųjų įvardijimas, stiliaus puošnumo ir ekspresijos siekis. Medžiaga surinkta vykdant detalesnę Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomų laiškų aprašymą.

Raktažodžiai: *laiškai; kodų kaita; kalbos funkcijos; intarpai; istorinė sociolingvistika*

Code-Switching in the Letters of Vilnius University Professors at the End of the 18th century

Summary. In order to show how research on historical epistolary language can contribute to sociolinguistics and applied linguistics, the present article examines some examples of late 18th-century letters. The research sample includes letters written to Vilnius University professors in that period (now archived in the Vilnius University Library), where the authors of the letters use code-switching or write in a language other than what we would nowadays think of as default. The cases under investigation have revealed that the use of an unusual language could be motivated by pedagogical goals, whereas code-switching could be caused, among other factors, by the need to refer to new realities or to clarify meaning; it could also be used for rhetorical expression (poetic function of language). The article is also important in that it presents accidentally detected instances of code-switching that are generally hard to identify in historically distant letters, e.g. Polish elements in French, Lithuanian and Russian elements in Polish texts. The article is intended to stimulate interest in the research on archaic manuscripts and to enrich the existing knowledge about the linguistic environment of the old Vilnius University.

Keywords: *letters, code switching; functions of language; insertions, Historical Sociolinguistics*

1. Įvadas. Laiškų ir jų kalbos tyrimai

Pažymima, kad epistolikos kalba gali būti itin artima šnekamajai, todėl pripažįstama, kad laiškų kalbų tyrimas atveria išskirtines galimybes sociolingvistikos stebėjimams (Elspass 2012, 156; Nevalainen, Raumolin-Brunberg 2012, 32; Kučinskienė 2012, 56). Korespondencijos kalba yra dažnas istorinių

sociolingvistinių tyrimų objektas. Pasaulyje jos analizei skiriami tiek straipsniai, tiek monografijos ir stambūs mokslo projektai¹. Lietuvoje šiuo metu laiškų tyrimui taip pat skiriamas deramas dėmesys – įvairių epochų laiškai, kaip ir kiti privačiosios raštijos paminklai, tiriami tiek istoriniu (Raimonda Ragauskienė, Domininkas Burba, Reda Griškaitė), tiek literatūriniu ir tekstologiniu (Dovilė Keršienė, Aistė Kučinskienė, Jurgita Žana Raškevičiūtė) ir lingvistiniu (Aurelija Tamašauskaitė ir projektas *AKdb*) požiūriais.

Korespondencijos tyrimus kartais ribodavo tai, kad buvo sudėtinga prieiti prie medžiagos, tačiau XXI amžiuje naujas galimybes atvėrė skaitmeninių kopijų gamyba ir jų pateikimo naujovės. Elektroninės laiškų duomenų bazės ar atskirų asmenų epistolikos rinkiniai pasaulyje kuriami tiek tyrėjų ar tyrėjų grupių², tiek ir stambiųjų mokslinių Europos bibliotekų. Ne vienoje jų grėžiamasi į nuo seno saugotas laiškų sandėlius: rankraščiai skaitmeninami, pateikiami nauji jų aprašai, kartais publikuojami ir visi tekstai, ir tai gali būti itin pravartu tyrėjams. Minėtini tokie projektai, kaip Oksfordo Bodlėjaus bibliotekos rengiamas *EMLO* (*Early Modern Letters Online*) ar Hagoje kuriamas *ePistolarium* (*Circulation of Knowledge and Learned Practices in the 17th-century Dutch Republic*).

Lietuvoje panašų sumanymą įgyvendina Vilniaus universiteto biblioteka. Šiuo metu detaliau aprašomi jos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS) saugomi laiškai, adresuoti Vilniaus universiteto rektoriui Martynui Počobutui (1728–1810) ir jo aplinkai. Ilgą laiką jie saugoti aplankuose po keliasdešimt vienetų; aprašant elektroniniame kataloge šifras būdavo suteiktas visam aplankui. Tokiu būdu duomenys apie atskirus asmenis (adresantus ir adresatus) liko sunkiai prieinami ir atrandami tik tyrėjo kruopštaus darbo skaitykloje metu. Šiuo metu kiekvienam fiziniam laiškui kuriamas atskiras aprašas, kuriame žymimi tekste paminėti asmenvardžiai, vietovardžiai, svarbesnės temos. Tokiu būdu tikslinama ir detalizuojama informacija elektroniniame kataloge, kurį savo laiku papildys ir laiškų skaitmeniniai vaizdai³.

Tokia laiškų tekstų viešinimo forma atsveria ydingą istorinių šaltinių publikavimo tradiciją, kai tekstas redaktorių būdavo taisomas ir pritaikomas šiuolaikiniam skaitytojui. Pavyzdžiui, keliakalbiškumas, būdingas ir XIX, ir XVIII amžiaus šaltiniams, dažnai sunkindavo jų publikavimą, todėl ankstesnių laikų leidėjai kalbų kaitą tiesiog ignoruodavo. XIX amžiaus viduryje publikuodamas XVIII amžiaus korespondenciją, Ignacas Kraševskis pažymėjo:

1. [listy] pisane są bez ortografji i nieustannie mieszanymi językami. Potrzeba było w dzisiejszą ubrać je pisownię, i jak było można, przelożyć często dobitniejszą francuzczyznę, której przeplatanie było nieznośne (Kraszewski 1851, 2).

¹ Plačiau žiūrėti:

Elspass Stephan, 2005. *Sprachgeschichte von unten. Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*. Reihe Germanistische Linguistik, Volume 263. De Gruyter;

Rutten, G., van der Wal, Marijke J., 2014. *Letters as loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*. Series Advances in Historical Sociolinguistics 2. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Daugelis straipsnių rinkinyje *Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*. (red. Marijke J. van der Wal, Gijsbert Rutten), 2013. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

² Pavyzdžiui:

Helsinkio universitete nuo 1993 m. vykdomas projektas *CEEC* (*Corpus of Early English Correspondence*. Prieiga internetu <http://www.helsinki.fi/varieng/CoRD/corpora/CEEC/index.html>);

Mančesterio universiteto tyrėjų rengiamas šaltinis *Mary Hamilton papers*. <https://www.digitalcollections.manchester.ac.uk/collections/maryhamilton/1>;

jau minėtas išteklius *AKdb* www.musulaiskai.lt.

³ Pasirinkta tokiu būdu aprašyti apie 2000 laiškų, jeigu sumanymas pasiteisintų, darbas bus tęsiamas. Šiuo metu dalies laiškų skaitmeniniai vaizdai jau prieinami bibliotekos tinklalapio skyriuje *Skaitmeninės kolekcijos*. <https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/rankrasciai>.

[laiškai] rašyti nepaisant ortografijos ir nepaliaujamai maišant kalbas. Teko rašybą šiuolaikinti ir; kiek buvo įmanoma, išversti dažnai kuo akivaizdžiausius galicizmus, kurių priemaišos buvo nepakenčiamos⁴.

Tokia nuostata pakito nedaug. Pavyzdžiui, lotynistė Ana Axerowa atkreipė dėmesį, kad ir naujosiose publikacijose, verčiant senus tekstus, lotyniški intarpai dažnai ignoruojami, nes manoma, kad jų funkcijos būta vien dekoratyvinės. Axerowos nuomonė priešinga: kalbų kaita tekstuose nebūdavo atsitiktinė ir nereikšminga, lotynų kalbos intarpai lenkų kalboje dažnai žymėdavo kurį nors atitiktą neturintį terminą arba įterptą citatą iš antikinės ar naujesnės literatūros (Axerowa 2004, 158). Todėl, publikuojant šaltinį, tokios detalės neturėtų būti ištaisomos kaip mažiau reikšmingos. Kaip teisingai nurodo Aistė Kučinskienė, „rašybos ir skyrybos nekeitimas teikia medžiagos kitiems mokslininkams – daugiausia lingvistams, taip pat sociolingvistams“ (Kučinskienė 2012, 56). Elektroninio laiško atvaizdo skelbimas sudaro galimybę išsaugoti visą laiško vaizdą jo neiškreipiant.

2. Šio tyrimo medžiaga ir uždaviniai

VUB RS Martynui Počobutui ir jo aplinkai skirti laišakai saugomi tarp Adomo Jurgio Čartoriskio kuratorijos dokumentų 2 fonde ir įvairiuose asmenų fonduose. Dauguma jų rašyti paskutinįjį XVIII amžiaus trisdešimtmetį. Anuomet Vilniaus akademijai, nuo 1781 m. vadintai LDK Vyriausiaja mokykla, teko išgyventi daug pokyčių. Aukštąją mokyklą pradėta reformuoti jau pirmojoje XVIII amžiaus pusėje. Mokymas keistas, pritaikant jį prie naujųjų laikų poreikių, įvedant daugiau praktinių ir tikslųjų mokslų. Gabesni studentai (tarp jų ir Počobutas) siūsti mokytis ir į kitas valstybes. Popiežiaus Klemenso XIV 1773 m. liepos 23 d. nurodymu panaikinus jėzuitų ordiną, Vilniaus akademijos ateitis buvo miglota. Tų pačių metų spalio 14 d. sušaukta Tautos edukacijos komisija (lenk. *Komisja Edukacji Narodowej*) pradėjo globoti švietimą abiejose Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) dalyse. Komisijos numatyti pokyčiai turėjo modernizuoti jaunimo švietimą ir auklėjimą, pagelbėti ugdant rytojaus piliečius. Reformos buvo veiksmingos, nors jų pažangą lėtino nuolatinis pinigų stygius (Piročkinas, Šidlauskas 1984, 102), neužtikrinta politinė atmosfera, valdininkų savivalė ir kiti nesklandumai. ATR padalijimai ir bajorų konfederacijos situaciją komplikavo dar labiau. Tačiau Vilniaus akademijos rektoriumi 1780 m. paskirtas Martynas Počobutas sugebėjo išgelbėti nuo uždarymo ir žymiai patobulinti savo vadovaujamą įstaigą, sumaniai išvairuoti tarp įvairiausių politinių, finansinių, ideologinių grėsmių. Jis taip pat išlaikė ir sutvirtino ryšius su įvairiais Europos mokslo centrais, rūpinosi užsieniečių profesorių kvietimu į Vilnių. Šias jo veiklas liudija ir įvairiakalbiai VUB RS esantys laišakai.

Didesnę korespondencijos dalį sudaro gauti dalykiniai dėstytojų ar būsimų studentų tėvų pranešimai, ilgus metus dirbusių mokytojų pensijos prašymai. Tarp jų pasitaiko ir įvairių pranešimų bei ataskaitų. Jau rašyta, kad ši laiškų sanauka yra puikus istorinės keliakalbystės pavyzdys (Boizon 2014, 201; Triaire 2012). Beveik visi rašiusieji priklausė tam pačiam socialiniam sluoksniui, apie daugumą jų šis bei tas žinoma⁵. Tai dažniausiai išsilavinę žmonės, gebėję patys dėstyti mintis ir jas užrašyti⁶. Tikriausiai dauguma nebuvo pakankamai turtingi, kad samdytų sekretorius, todėl tai yra laišakai autografa su kartais pasitaikančiais riktais, būdingais asmens rašybos ypatumais, įvairių regionų kalbos variantų pėdsakais. Visi laišakai teikia žinių apie to meto bendravimo ypatumus (mandagumo formuluotes, leksikos pasirinkimą ir t. t.). Savo struktūra, laisvesne frazeologija, artimumu spontaniškai „artumo“ (Koch, Oesterreicher 1986) kalbai itin informatyvūs turėtų būti (rečiau pasitaikantys) draugiški, mažiau formalūs laišakai.

⁴ Lenk. Čia ir toliau kitakalbių citatų ir laiškų fragmentų vertimai atlikti straipsnio autorės.

⁵ Itin dažnai duomenys apie istorinių laiškų adresantus ir adresatus būna skurdūs ir riboti (Amador-Moreno 2019, 19).

⁶ Istorinių laiškų tyrėjams kartais iškyla problemų nustatant laiškų autorystę, jei laiškus rašydavo pasamdytas raštingas asmuo (Van der Wal, Rutten 2016, 202).

1 paveikslas. VUB RS saugomi laiškai (vaizdas iki detalesnio katalogavimo).

2 paveikslas. Išskirti individualūs laiškai įrašomi į katalogą kaip atskiri saugojimo vienetai.

Aprašydama VUB Rankraščio skyriaus laiškus, šio straipsnio autorė jų tekstuose rado ir kalbų kaitos atvejų. Visi straipsnyje cituoti laišakai išvardinti šaltinių sąrašė, o tikrai paminėtųjų signatūros nurodytos skliaustuose. Laiškuose vartotos kalbos: lenkų, prancūzų, anglų, lotynų, rusų ir lietuvių. Straipsnio tikslas – publikuoti laiškuose aptiktus kitų kalbų intarpų pavyzdžius bei pasiūlyti jų paskirčių interpretacijas. Preliminariai manoma, kad kalbų kaitą skatinusios priežastys galėdavo būti keleriopos.

3. Užsienio kalbų pomėgis ir poreikis

Susidomėjimas užsienio kalbų mokymusi nuolat kinta. Kalbos, kurios mokomasi, pasirinkimą dažnai lemia pragmatiniai sumetimai; renkamosi ekonomiškai galingesnių arba mokslo pasiekimų turtingesnių valstybių kalbos, kartais paveikia ir tarptautinės politikos pokyčiai. XVIII amžiaus ATR patyrė prancūzų, o kiek vėliau ir anglų kalbos madų bangas. Valdant karaliui Stanislovui Augustui Poniatovskiui prancūziškumas tapo rafinuotumo ir išsilavinimo ženklu, prancūzų kalba įsigalėjo ne tik salonuose, ją imta vartoti ir oficialioje raštijoje (Sobieszczanski 1848, 110). Vienas Počobuto adresatų – Remigijus Korvin Kosakovskis (1730–1780) – jau 1778 m. rugpjūčio 13 d. laiške, atsiliepdamas apie jaunimą, rašė:

2. *Xięgi ze po francusku pisane przynoszą nad naszymi naylepszymi Polskich y lacinskich autorow. Nieuwazaiq czy dobra czy zla ksiązka francuska, dość że Francuska i iuz im dobra* (VUB RS, F2-DC42_33-16, psl. 1).

knygas, kur prancūziškai rašytos, geriau vertina nei mūsų geriausių lenkų ar lotynų kalba rašančiųjų autorių. Nė nežiūri, ar gera, ar bloga ta prancūziška knyga, gana kad prancūziška, ir jiems jau patinka.

Atrodo, kad Prancūzijos didžioji revoliucija (1789–1794) ir jos pasekmės kiek apramino ATR frankofiliją, o bendros europinės tendencijos ir jas atitikęs monarcho susižavėjimas angliška kultūra (Butterwick-Pawlikowski 1998, 53; „karalius visko, kas angliška, draugas“, Forsteris 1988, 53) skatino angliškumo populiarumą. Lenkijos sostinėje net atidaryta vien anglų prekių parduotuvė, pakito mados ir pradėti vilkėti frakai (Sobieszczanski 1848, 113, 115–116).

Britanijos trauka veikė ir mokslo srityje: studijuoti į Londoną vyko įvairių Europos valstybių astronomai (McConnell 2007, 122–123). Počobutas keliavo po Europą ir mokėsi Londone 1768 metais, jo kolega Andrius Streckis (Strzecki, 1737–1797) Londone dirbo ir prietaisus observatorijai pirkė 1778 metais.

Technikos pažanga Vakarų Europoje sudėtingesnių prietaisų importavimą darė būtinu. Žinoma, kad profesorius Tomas Žebrauskas (1714–1758) fizikos eksperimentus vykdė su Vilniuje gamintais prietaisais, o 1775 m. Juozapo Mickevičiaus (1743–1817) įkurtame Fizikos kabinete būta ir įrenginių iš Londono; observatorijai teko įgyti sudėtingiau konstruotus teleskopus ir astronominius laikrodžius (Klimka 1994, 65–69, 122). Sėkmingesniam bendravimui su kokybiškus prietaisus gaminusiais anglų meistrais reikėjo ir kalbos žinių. Istorikė Irena Stasiewicz-Jasiukowa pažymi, kad anglų kalbos žinios to laiko ATR nebuvo dažnos (Stasiewicz-Jasiukowa 2001, 519). Nepakankamos jos žinios galėjo kliudyti ir lietuvių astronomams. McConnell cituoja laiškėlį, neva įrodantį Počobutą nekalbėjus angliška. Kviesdamas pietų, tikslųjų prietaisų gamintojas Holmsas leido jam atsivesti drauge ir vertėją:

3. *Mr. Holmes presents his compliments to Mr Pozobut. He has engaged Mr Smeaton, Mr Michell and Mr Ludlam to dine with him next Sunday at three oclock and will be very obliged to Mr Pozobut if he will favour him with his company at the same time. He thinks none of the gentlemen speak French but*

*believes they do Latin but if Mr Pozobut pleases to bring his interpreter with him Mr Holmes will be glad of his company. Strand, Fryday nine o'clock.*⁷ (McConnell 2007, 80)

Ponas Holmes sveikina Poną Počobutą. Pakvietęs Poną Smitoną, poną Mitčelą ir poną Ludlamą pietų kitą sekmadienį trečią valandą, bus itin dėkingas ponui Počobutui, jeigu tas neatsisakys prisijungti prie draugijos tuo pačiu metu. Jis galvoja, kad nė vienas svečių nekalba prancūzų kalba, bet mano, kad jie moka lotynų, tačiau jei ponas Počobutas norėtų kartu pasikviesti ir savo vertėją, ponui Holmsui bus malonu jį matyti. [rašyta] Strende, penktadienį, devintą valandą.

Vokiškai Počobutas, matyt, neskaitė: siųsdamas jam vokišką leidinį 1775 m. gruodžio 6 d., Janas Ševaljė (Chevalier) patarė kreiptis pagalbos į kolegas (VUB RS, F16-5_62). Daugiau apie tų laikų VU dėstytojų užsienio kalbų žinias galima sužinoti iš išlikusių personalo surašymų⁸. Apibendrinusi prieinamus rankraščių duomenis, pedagogikos istorikė Janina Kamińska konstatavo, kad bent 1773 m. Vilniaus dėstytojams žinomiausia šiuolaikinė užsienio kalba buvo prancūzų, Počobutas ir Streckis teigė mokantys anglų kalbą, keturi profesoriai – latvių ir vienas – lietuvių (Kamińska 2018, 52). Rankraštyje VUB RS, F2-DC7, prie Počobuto pavardės yra žyma apie prancūzų ir graikų kalbų žinias bei anglų kalbos pagrindus. O kaip lietuviškai kalbantys apibūdinti ne du, kaip rašo Kamińska, o bent devyni asmenys. Taip pat būta mokerių italų bei vokiečių kalbas.

4. Edukacinė tema laiškuose

1778 m. Prancūzijoje ir Anglijoje lankęsis Počobuto mokinys ir kolega Streckis skyrė laiko ir kalbų mokymuisi. Pavyko atrasti du ATR diplomato Pranciškaus Bukotos (1747–1797) laiškus astronomui, kuris tuo metu gyveno Grinviče, Londono priemiestyje. Jie parašyti angliškai, kaip paaiškėjo iš turinio, tam, kad Streckis lavintų savo skaitymo ir rašymo įgūdžius. Viename laišku Bukota samprotavo apie rašomosios kalbos pažinimo svarbą:

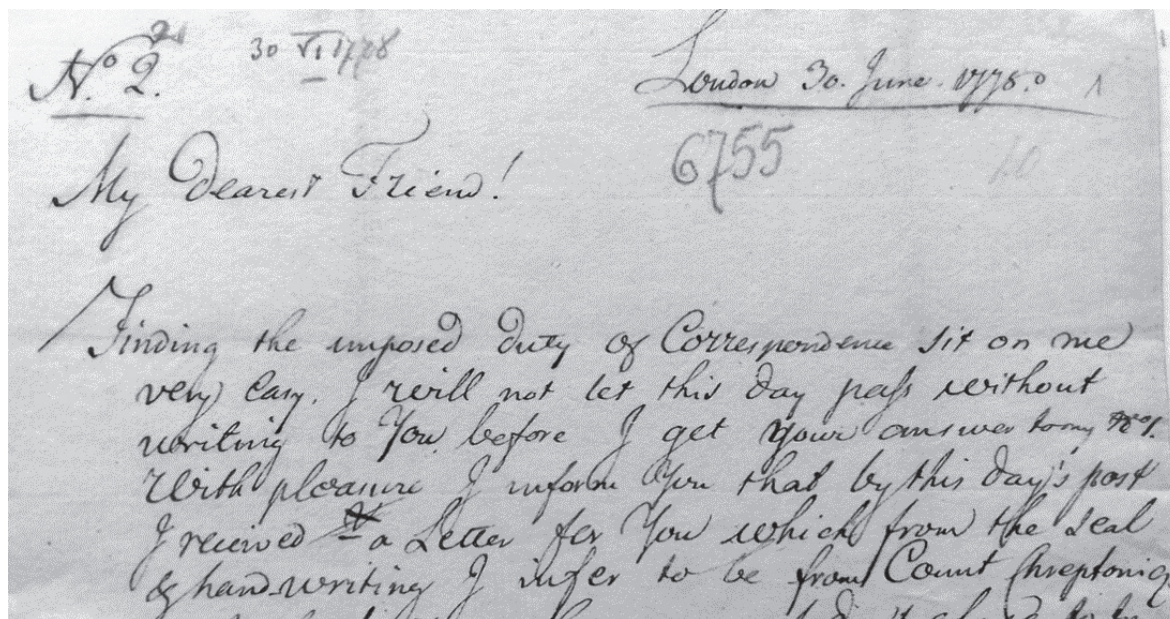
4. *Therefore let our letters be all number'd, and answer'd with exactness. You will give me leave also in my replies to send You back or Irresent / You the first time of our meeting Your favours, which will need be corrected in point of Grammar, with my remarks on them. I Know by my / own Experience how usefull it is to learn the language Orthographically – Your ear will reap a / very considerable Advantage from it...* (VUB RS, F2-D130_4).

[patogumo dėlei] numeruokime visus savo laiškus, ir kruopščiai rašykime atsakymus. Jums leidus taip pat savo atsakymuose atsiųsiu Jums, tiksliau grąžinsiu laiškus... kurie bus reikalingi gramatikos taisymo su mano įrašais. Iš savo paties patirties žinau, kaip naudinga yra išmokti kalbos ortografiją – veikdamas tokiu būdu lavinsite klausą ir pasieksite žymią pažangą...

Neradus Streckio angliškai rašyto atsakymo, jo mokslų pažangą vertinti sunku.

⁷ VUB RS, F16-13_6, laiškelis be datos, bet žinoma, kad Počobutas Londone lankėsi 1768 m.

⁸ Pavyzdžiui, 1773 m. personalo surašymas (VUB RS, F2-DC7), žinios iš RVSAA F603-1-79, p. 39-43v publikuotas leidinyje (Kamińska 2018, 47–52).

3 paveikslas. Pranciško Bukotos laiško Andriui Streckiui 1778 06 30 laiško fragmentas (VUB RS, F17-4o).

Gali būti, kad prancūziškai Streckis šnekėjo neuztikrintai: viešnagės Paryžiuje metu bendrauti su prancūzų mokslininkais jam padėjo kolega Remigijus Kosakovskis, kuris užrašė:

5. ...żeby obiecał wszystkich akademikow a ia mu w Kompanii dla Lepszego wytumaczenia się po francusku będę... (VUB RS, F2-DC42_33-15, psl. 5)

[prašiau] kad aplankytų visus akademikus, o aš vyksiu kartu su juo sklandesniam bendravimui prancūzų kalba.

Londonė dirbęs Bukota padėjo ir kitiems iš Vilniaus ar Lenkijos miestų atvykdavusiems mokslininkams, taip pat ir gamtininkui Andriui Sniadeckiui (1768–1838). Pastarojo studijas užsienyje apmokėjo vyresnis brolis Janas. Andrius rašė jam ir laiškus-ataskaitas, pasakodamas apie savo veiklą ir keliones. Tarp VUB RS esančių lenkiškai rašytų Andriaus Sniadeckio laiškų broliui Janui yra vienas iš Vienos, rašytas anglų kalba (1795 07 18. VUB RS F19-42b_6). Kurtas po dvejus metus trukusios mokslo kelionės po Angliją ir Škotiją, tikriausiai jis turėjo įrodyti kalbos mokėjimo lygį. Tai buvo gana įprasta praktika – panašiai savo žinias įrodydavo ir kiti į užsienį išsiųsti stipendininkai (Libiszowska 1972, 55).

Kiek kitoks pavyzdys – gabus Krokuvos universiteto studentas matematikas ir architektas Feliksas Radvanskis (Feliks Radwanski, 1756–1826) 1783–1785 m. išsiųstas stažuotis į Paryžių. Per tuos metus ir vėliau Janui Sniadeckiui į Krokuvą jis parašė keletą laiškų. Įdomu, kad iš Paryžiaus jis rašė tik lenkų kalba, o vėliau, jau grįžęs į Lenkiją, iš Varšuvos rašė prancūziškai (8 vnt., 1784–1789, VUB RS F19-40c).

5. Lotynų kalbos ir jos intarpų laiškuose paskirtis

XVIII amžiaus pabaigoje LDK jau įsigalėjo polonizacija. Iš visos ATR į Vilnių siųstų laiškų absoliuti dauguma rašyti lenkų kalba. Kai kuriuose jų esama lotynų kalbos intarpų. Jėzuitų Vilniaus akademijoje lotynų kalba buvo pagrindinė dėstytojų kalba, o „lietuvių, lenkų ir kitos kaimynų kalbos būdavo vartojamos, kol mokiniai pramokdavo lotyniškai“ (Piročkinas, Šidlauskas 1984, 80). Tokia padėtis Vilniuje išliko iki pat XVIII amžiaus pabaigos. Počobutas laikėsi nuostatos, kad bet kurios nacionalinės kalbos

vartojimas pakenktų mokslo tarptautiškumui (ibid., 106). Dar ir 1784 m. iš dirbti Vilniuje pradėjusio Georgo Forsterio reikalauta, kad dėstyti lotyniškai (Forsteris 1988, 99, 112, 219).

Lotynų kalba retkarčiais dar būdavo vartojama kaip negimtoji, tačiau abiejų korespondentų mokama tarptautinio bendravimo kalba. Lotyniškai Martynui Počobutui rašė, pavyzdžiui, Karolis Snellis (Snell) iš Latvijos (1787 10 06. VUB RS F2-DC54_24), Antonius Strnadtas (Strnadt) iš Prahos (1785 08 09. VUB RS F2-DC54_26), Maksimilianas Hellis (Hell) iš Vienos (1790 m. keturi laišškai, VUB RS, F2-DC54_2). Lotynų kalba kaip tarptautinė vartota ne tik Vilniuje: Manheimo astronomas Karlas Josifas Königas 1784 m. britui astronomui Nevilui Maskelyne'ui rašė lotyniškai (McConnell 2007, 122).

Tačiau lotynų kalba nebebuvo universali. XVIII amžiaus pabaigoje, stumiami prancūzų kalbos, ji apėjo tarptautinės kalbos pozicijas ir liko daugiau tradicijų, ceremonijų kalba (Boizon 2014, 201). Laiškuose ji išsilaiškė beveik vien formalizuotuose fragmentuose – pradžioje pasisveikinant ir pabaigoje atsisveikinimo formuluotėje, į patį pranešimą būdavo įterpiama tik retkarčiais. Vis retesni būdavo ištiesai lotyniškai laišku tekstai, o lotynizmą prisodrinti pranešimai dažniau rašyti buvusių jėzuitų ordino narių. Jų kalbinės ypatybės atitiko išlikusių ypatingą ryšį tarp buvusių kolegų.

Išsilavinusių sluoksnių daugiakalbystę, kurioje dera klasikinės (prestižo) ir gyvosios, būtinos komunikacijai, kalbos, neseniai pasiūlyta klasifikuoti kaip vertikalią ir horizontalią daugiakalbystes (Swiggers 2017, 52). Vertikalėje aukščiau esančios (prestižo, *lingva sacra*) kalbos paprastai vartojamos kitaip, nei kasdien susižinoti reikalingi kalbų variantai. Pirmosios, aukštesnio prestižo, kalbos elementai tarsi pakelia, sutaurina net paprastą pranešimą.

Pavyzdžiui, pamokslininko ir katekizmo autoriaus Jono Jaskaudo (Jan Jaskowd, 1742–1803) laiške, kuriuo jis prašo skirti jam emerito pensiją, lotynizmai – neatsiejama sakinių dalis. Lotynų kalba čia tarsi lenkų kalbos tęsinys, išties įgavęs dekoravimo funkciją, pabrėžiantis adresanto moksliskumą, o galbūt ir atspindintis tikrus jo bendravimo įpročius (lotynų kalbos žodžiai vertime pabraukti – V. G.):

6. *...upraszać o wyiednaniu mi niegodnemu Słudze swemu a Serenissima Commissione Educationis Wysłużonych Pensyi [...] Czynilem cokolwiek mogłem, to, co mi było kazano in Cura animarum. Czego może być dowodem nawet Katechizm moy Prusko=Litewskim językiem i drukiem wydany (:primo primo:) w Prussiech Litewskich...* (1792 02 26. VUB RS F2-DC41_8).

[*drįstu*] prašyti išskirti man, nevertajam tarnui Jūsų ir *Prakilniosios Švietimo Komisijos*, užtarnautą pensiją [...] *dariau ką tik gebėdamas, tai, kas man buvo liepta sielų gydymui. Tą liudija kad ir mano prūsų-lietuvių kalba išleistas Katekizmas (pirmasis leidimas) lietuviškuose Prūsuo.*

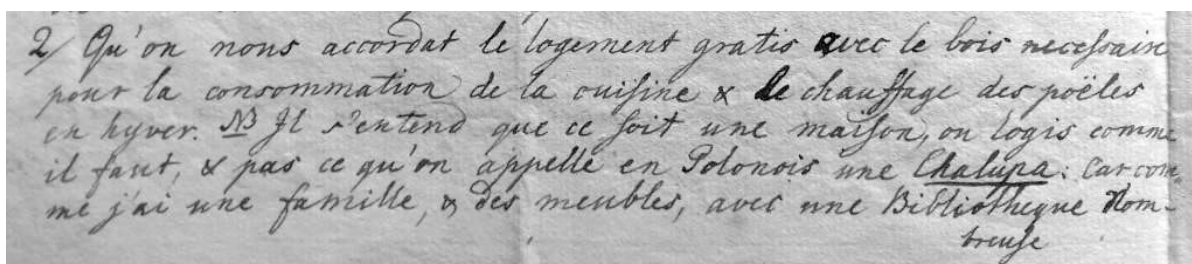
6. Intarpai užsienio kalba, pavartoti įvardinant realijas

Vilniuje 1784–1787 m. dirbęs Georgas Forsteris (1754–1787) laiškuose į Halę, Veimarą ir Maincą rašė, kad Vilniuje visi kalba prancūziškai. 1784 m. rudenį, tik atvykęs į Vilnių, užrašė, kad universiteto profesoriai visi kalba prancūziškai, vienas vokiškai ir keli angliškai (ibid, 52). Beje, 1786 m. liepos 9 d. laiške skundėsi, kad jam atgrasi čionykštė „prancūziška prabanga, įskiepyta į sarmatišką gyvuliškumą“ (Forster 1988, 51 ir 265).

Dar prieš atvykstant Forsteriui jaunesniajam, dirbti Vilniuje kalbintas ir jo tėvas, Johannas Reinholdas Forsteris (1729–1798). VUB RS išliko keli šio mokslininko laišškai. Viename jų išdėstyti Forsterio vyresniojo reikalavimai. Įdomu, kad į prancūzišką laišką įterptas lenkiškas žodis: kandidatas pageidautų gyventi įprastame, kapitaliniame name, o ne tokiaime, kuris Lenkijoje vadinamas žodžiu *chalupa*. Skolinu įvardijama vietos, lenkiško (ir lietuviško) gyvenimo realija.

7. *Qu'on nous accordat le logement gratis avec le bris necessaire pour la consommation de la cuisine & le chauffage des poëles en hyver. NB Il n'entend que ce soit une maison, on logis comme il faut, & pas ce qu'on appelle en Polonois une Chalupa. Car com me j'ai une famille & des meubles, avec une Bibliotheque Nombreuse* (VUB RS F2-DC53_19-2, 1783 11 09)

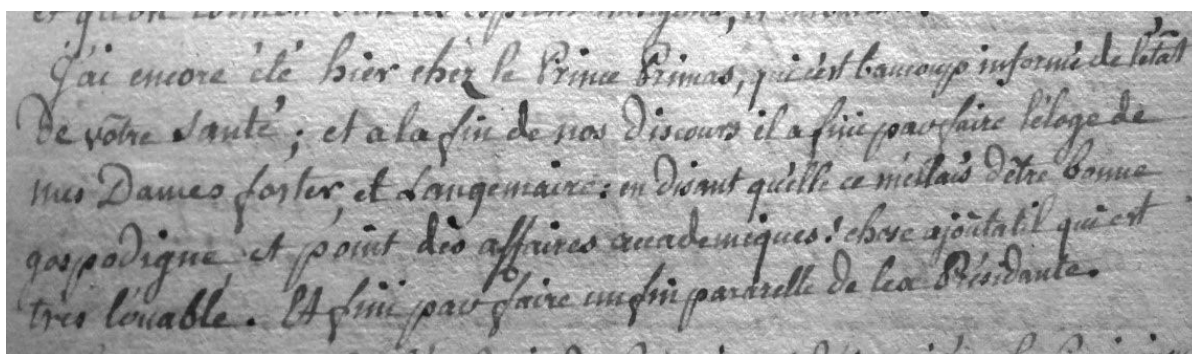
Kad man būtų užtikrintas nemokamas būstas, su patalpa, reikalinga virtuvei ir šildomas krosnimi žiemos laiku. Svarbu. Pageidauju, kad tai būtų namas, tinkamas statinys, ir ne tai, kas lenkiškai vadinama *c h a l u p a*. Vis tik turiu šeimą ir baldus bei gausią biblioteką.

4 paveikslas. Johanno Reinholdo Forsterio laiške intarpas „chalupa“ pabrauktas (VUB RS F2-DC53_19-2).

Lenkiškąją leksemą mokslininkas galėjo įsidėmėti dar jaunystės laikais, kai gyveno Gdanske (ten gimė ir jo sūnus).

Kitas pavyzdys – į prancūziškus Jokūbo Briotė (Jacques Briotet, 1746–1819) laiškus įterpti slavizmai. Lione studijavęs anatomas ir chirurgas, Paryžiuje dirbęs ligoninėse, į ATR Briotė atvyko Vilniaus universitete jau dirbusio Nikolo Renjė (Nicolas Regnier) kvietimu (Parent 2018, 197). Vėliau jis taip pat dėstė Vilniuje, o 1785 m. vilniečius pirmą kartą skiepijo nuo raupų.

5 paveikslas. Intarpas: *d'etre bonne gospodigne* (*gospodyni*, lenk. „šeimininkė“) (VUB RS, F2-DC53_9-1).

Počobutui Briotė rašydavo prancūziškai, tačiau laiškuose keliskart pavartojo slavizmus (polonizmus): *bonne gospodigne*⁹, *il a ete mon gospodar a zacret*¹⁰, *about de tout*¹¹, *le staroste*¹². Jei pirmieji gal tik pagyvina stilių, pastarasis (apytikslis jo lietuviškas vertimas „seniūnas“) gali būti interpretuotas kaip kultūriškai specifinė realija, neverčiama leksema, juk tarp prancūzui įprastų rangų tokio nebuvo.

⁹ Pranc., lenk. *geroji šeimininkė* (VUB RS, F2-DC53_9a-1, 2r 8 eilutės pradžioje).

¹⁰ Pranc., lenk. *jis mane priėmė Zakrete* [Vingio valdoje Vilniuje] (VUB RS, F2-DC53_9a-8, 1 r 7 eilutėje).

¹¹ Anglų, pranc., *apie viską* (VUB RS, F2-DC53_9a-12, 1v eilutė).

¹² Polonizmas *Starosta* (VUB RS, F2-DC53_9b-8).

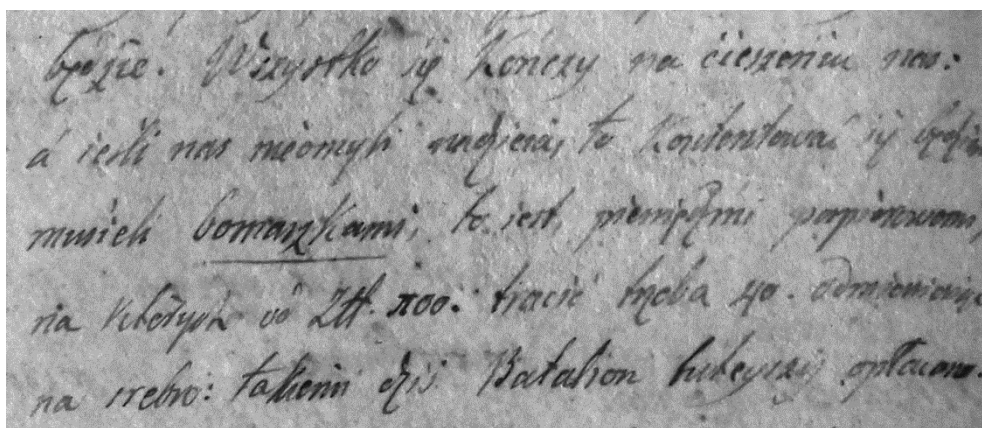
Beje, šio adresanto laiškų prancūzų kalba neatrodo taisyklinga: jai būdinga daug rašybos variavimų, fonetinis itin apytikslis lenkų pavardžių užrašymas. Mediko neatidumas pastebėtas ir amžininkų: chemijos dėstytojas Sartorijus atsiminimuose užrašęs, kad Briotė neišmanė nė savosios kalbos gramatikos (Piročkinas, Šidlauskas 1984, 121).

1811 m. Briotė pasirašė jau lenkiškai (VUB RS, F48-32642). Galbūt lenkų kalbos jau buvo kiek pramokęs? Antai Forsteris laiškuose minėjo, kad mokysis lenkų kalbos, nes Vilniuje ji būtina, tačiau ir po kelių metų pripažino, kad nedaug pasiekė (Forster 1988, 92, 102 ir 317).

Kitų kalbų intarpai atsirasdavo ir lenkiškuose laiškuose. Kunigas Cimermanas¹³ (X. Zimmermen) 1793 m. laišką Počobutui rašydamas, jo žodžiais „iš už kordono“, t. y., iš užsienio, teritorijos, jau atitekusios Rusijos imperijai per prieš tai įvykusį antrąjį padalijimą (Pastovys, Baltarusija), pranešė apie pakitusias gyvenimo sąlygas. Jį neramino, kad kompensacijas už konfiskuotą jėzuitų turtą tikriausiai gaus „popierėliais“, t. y., rusiškais popieriniais pinigais, o ne vertingesnėmis monetomis. Įterptas į lenkų kalbą rusicizmas pabrauktas rašančiojo, atrodo, jis turi net pejoratyvinį atspalvį:

8. *kontentować się będziem muśieli bomaszkami, to iest pieniądźmi papierowemi na których od Złt 100. tracić trzeba 40. odmieniając na srebro: takimi dziś Batalion tuteyszy opłacono...* (1793 06 31, VUB RS, F16-9h).

turėsime tenkintis popierėliais, tai yra, popieriniais pinigais, kuriuos keičiant į sidabrinus prarasime po 40 auksinų iš šimto; tokiais šiandien jau sumokėta čionykščiam bataljonui...

6 paveikslas. Kunigo [A] Cimermano laiško fragmentas (VUB RS F16-9h).

Žinoma, kad Rusijoje popierinės asignacijos vartotos nuo 1769 m. Rusijai atitekusioje LDK teritorijoje rusų pinigai įvesti po trečiojo padalijimo, taigi 1795 m.. LDK teritorijoje pirmieji popieriniai pinigai Tado Kosciuškos išleisti 1794 m. (Sajauskas 2015, 133). Sprendžiant iš Cimermano laiško, Stanislovo Sajausko datavimas nurodo galutinį rusų pinigų sistemos įvedimą, o Pastovyse ir gretimose dabartinės Baltarusijos teritorijose popieriniai pinigai pradėjo cirkuliuoti jau 1793 m. vasarą.

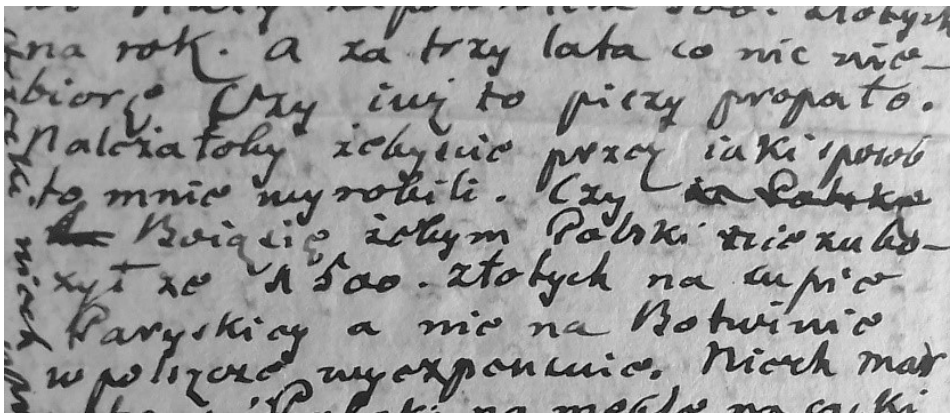
Kitas rusų kalbos intarpas (pavyzdyje pabrauktas) aptiktas anksčiau minėto Kosakovskio laiške. Šis Vilniaus akademijos alumnas, daktaras, pamokslininkas, dėstęs retoriką ir prancūzų kalbą (Grzebień,

¹³ Turbūt Andrius, studijavęs Pastovyse 1787–1791 m. (Kamińska 2018, 106). Kažkuris šio kunigo giminaitis, taip pat kunigas Pranciškus Cimermanas dirbo Vilniaus akademijos Observatorijos adjunktu. Žinoma, kad P. Cimermanas dėl observatorijoje patirtos traumos mirė 1782 metų rudenį (Bagnicki, Chryzostom. Dėl Pranciškaus Cimermano (Zimmerman) atminimo. Vilnius, 1782 10 09. VUB RS, F2-DC130_30).

1996 368), po Jėzuitų ordino panaikinimo [galbūt dėl gerų prancūzų kalbos žinių?], Tautos edukacinės komisijos 1774 m. gegužės 6 d. sprendimu buvo komandiruotas į Paryžių, kad ten puoselėtų komisijos tarptautinius ryšius (*Protokoły* 1973, 21). Gaudamas, jo manymu, nepakankamą algą, Kosakovskis siekė, kad jam būtų mokama ir buvusio pedagogo pensija. 1779 m., sužinojęs, kad norima jį paskirti kanaaninku (su atitinkamu atlyginimu), pasipiktino, kad už trejus ankstesnius metus jam sumokėta nebuvo, ir prašė Počobuto, kad tas pasirūpintų ištaisyti šią skriaudą.

9. ...*A za trzy lata co nic niebiorę. Czy iuz to piszy propało. Należało by żebyscie przez iaki sposob to mnie wyrobili. Czy boią się, żebym Polski niezubozył ze 1500. Złotyeh na zupie Paryskiey a nie na Botwinie w polszcze wyexpensuie* (VUB RS, F2-DC33_28).

...*O už tris metus, kai nieko negaunu. Ar tai jau nuspręstas reikalas. Gerai būtų, kad jūs tuo kaip nors pasirūpintumėt. Negi bijoma, kad nuskurdinsiu Lenkiją, jei 1500 auksinų išleisiu Paryžiaus sriubai, o ne lenkiškai lapienei.*

7 paveikslas. Remigijaus Kosakovskio laiško fragmentas (1779 05 10, VUB RS, F2-DC33_28)

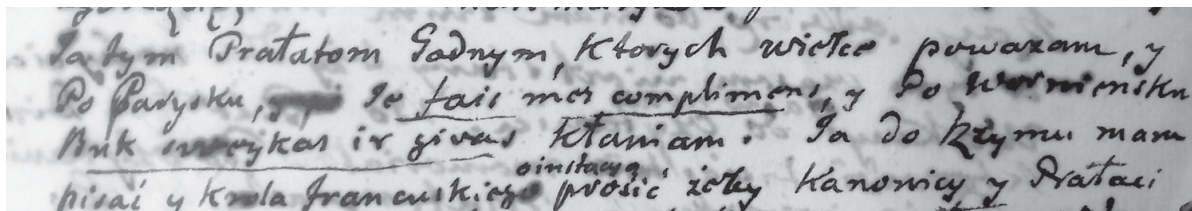
Laiške pavartotoji frazė „piszy propało“, kad ir užrašyta lotyniškėmis raidėmis, nėra lenkų kalbos elementas. Tai lengvai atpažįstama rusų kalbos idioma, vartojama ir šiuolaikinėje kalboje. *Пишу пропало* („rašyk, kad dingę, nurašyk“) iš kanceliarinės praktikos kilusi frazė, kuria pirmą apibūdintos objektyviai negražinamos skolos, ir plačiau – beviltiška situacija.

7. Kitakalbio intarpo ekspresija

VUB RS saugoma daugiau nei 30 laiškų, kuriuos aukščiau minėtas Kosakovskis rašė Počobutui ir jo kolegoms. Laiškų tiek puošnus stilius, tiek išpūdinga apimtis liudija, kad žmogaus būta iškalbingo ir vienišo. Šio autoriaus kreipimasis į adresatą ne toks formalus, draugiškas. Počobutas buvo Kosakovskio buvęs graikų kalbos mokytojas, jo skolininkas (Kosakovskis ilgai laukė gražinant Vilniaus astronomų reikmėms išleistų pinigų), to paties vienuolių ordino narys ir tėvynainis. Laiškuose Kosakovskis ne kartą prisimena laikus, kai gyveno LDK, mini Vilnių, Pašiaušę, Varnius, Kuktiškes ir kitus LDK vietovardžius. Kaip nostalgijos išraišką arba draugiško juokavimo formą, galima interpretuoti ir viena-me laiškų įterptą lietuvišką (Kosakovskio žodžiais *varnietišką*) pasisveikinimą:

10. *Ja tym Pralatom Godnym, ktorych wielce powazam, y Po Parysku, je fais mes complimens, y Po Wor-niensku Buk sweykas ir givas klaniem* (VUB RS, F2-DC42_33-15).

Aš tiems prelatams, kuriuos didžiai gerbiu, ir paryžietišškai siunčiu linkėjimus ir varnietišškai lenkiuosi: būk sveikas ir gyvas.

8 paveikslas. Lietuviškas pasisveikinimas Remigijaus Kosakovskio laiške pabrauktas laiško autoriaus (VUB RS, F2-DC42_33-15).

Kai rašantysis be akivaizdžios būtinybės pasitelkia kitos nei įprasta kalbos intarpą, tai galima interpretuoti kaip poetinę asmens raišką. Simo Karaliūno žodžiais, „ekspresyvinio-emotyvinio asmens pasireiškimo tikslas yra savęs išsakymas, autoišraiška, dvasinės būsenos atskleidimas, prisitaikymas prie vidinių reikmių, emocinės įtampos sumažinimas“ (Karaliūnas 2009, 150).

8. Išvados

Straipsnyje apžvelgti tik keli lingvistiniai atradimai, kuriuos autorė padarė dirbdama su XVIII amžiaus pabaigos laišku rinkiniu. Kad ir kokie fragmentiški, šie duomenys leidžia daryti keletą išvadų:

- 1) korespondencijos kalba, ypač draugiška, neformali, todėl artima šnekamajai kalbai, gali sociolingvistui suteikti reikšmingų duomenų. Laiškai – perspektyvi medžiaga kalbos ar kalbų vartosenos ir kalbų kontaktų tyrinėjimams. Vilniaus universiteto profesorių korespondencijos masyvas teikia žinių apie lenkiškai rašiusių asmenų rašybos regioninius ir išsilavinimo variantus, priimtus mandagumo šablonus ir kitą; apie užsieniečių profesorių vartotų kalbų kokybę, požiūrį į kodų kaitą, polinkį vartoti skolinius;
- 2) pasirinkti pavyzdžiai rodo, kad kitakalbių intarpų paskirtys laiškuose buvo įvairios. Dažniausios jų buvo tokios: siekis sutaurinti pranešimo stilių (lotynų kalbos intarpai), realių įvardijimas bei ekspresinė funkcija;
- 3) tarptautinio bendravimo kalbos kito, lotynų kalbos vertė mažėjo, į jos vietą atėjo prancūzų kalba, o tam tikrais atvejais (mokslinis susirašinėjimas su Didžiąja Britanija) ir anglų kalba;
- 4) be tiesioginės laišku kalbos analizės, verta atkreipti dėmesį ir į laiškuose užfiksuotą adresantų požiūrį į kalbas. Kai kurių autorių laiškuose yra lingvistinių pastabų, kalbų „kokybės“ ir jų populiarumo vertinimų (Kosakovskio pastebėjimai). Laiškų turinys kartais leidžia spėti apie universiteto profesorių lingvistinius gebėjimus ir kalbų mokymosi būdus (Bukotos ir Streckio susirašinėjimas, pastabos Kosakovskio, Ševaljė laiškuose).

Santrumpų sąrašas

RVSAA Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas Maskvoje
VUB RS Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Šaltiniai

Briotė, Jokūbas, laiškas M. Počobutui, iš Varšuvos į Vilnių, 1786 10 16. VUB RS, F2-DC53_9-1.
Briotė, Jokūbas, laiškas M. Počobutui, iš Varšuvos į Vilnių, 1787 04 11. VUB RS, F2-DC53_9-8.
Briotė, Jokūbas, laiškas M. Počobutui, iš Varšuvos Vilnių, 1787 10 10. VUB RS, F2-DC53_9-12.

Briotė, Jokūbas, laiškas [M. Počobutui?], iš Kraslavos [į Vilnių], 1790 10 28. VUB RS, F2-DC53_9-21.
Bukota, Pranciškus. Laiškas Andriui Streckiui, iš Londono į Grinvičą, 1778 06 29. VUB RS, F2-DC130_4.
Bukota, Pranciškus. Laiškas Andriui Streckiui, iš Londono į Grinvičą, 1778 06 30. VUB RS, F17-4o.
Forster, Johann Reinhold. Laiškas M. Počobutui. Iš Halės į Vilnių, 1783 11 09, VUB RS, F2-DC53_19-2.
Jaskaudas, Jonas (Jan Jaskowd), laiškas M. Počobutui, iš Drangauskinės į Vilnių, 1792 02 26. VUB RS, F2-DC41_8.
Kosakovskis, Remigijus. Laiškas M. Počobutui, iš Paryžiaus į Vilnių, 1778 08 07. VUB RS, F2-DC42_33-15.
Kosakovskis, Remigijus. Laiškas M. Počobutui, iš Paryžiaus į Vilnių, 1778 08 13, VUB RS, F2-DC42_33-16.
Kosakovskis, Remigijus. Laiškas M. Počobutui, iš Paryžiaus į Vilnių, 1779 05 10, VUB RS, F2-DC42_33_28.
Zimmermen (Cimermanas). Laiškas Martynui Počobutui, Iš Pastovių į Vilnių, 1793 06 31. VUB RS, F16-9h.

EMLO [*Early Modern Letters Online*] ran by Oxford university and Bodleian Library. Prieiga internetu <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/home> (žiūrėta 2019 01 01).

ePistolarium, developed by CKCC [Dutch consortium of universities etc.]. Prieiga internetu <http://ckcc.huynens.knaw.nl/> (žiūrėta 2020 01 01).

VUB [Vilniaus universiteto bibliotekos katalogas], įvedus paieškoje „Senajo Vilniaus universiteto profesorių laiškai“, galima matyti laiškų M. Počobutui sąrašą. Prieiga internetu https://virtualbiblioteka.vu.lt/primo-explore/search?vid=VU&search_scope=VU_IG_ALL&lang=lt_LT&tab=default_tab&query=any,contains,Senajo%20Vilniaus%20universiteto%20profesori%C5%B3%20lai%C5%A1kai (žiūrėta 2020 03 01).

CEEC [*Corpus of Early English Correspondence*]. Prieiga internetu <http://www.helsinki.fi/varieng/CoRD/corpora/CEEC/index.html> (žiūrėta 2020 03 01).

Mary Hamilton papers. Mančesterio universiteto tyrėjų rengiamas šaltinis <https://www.digitalcollections.manchester.ac.uk/collections/maryhamilton/1> (žiūrėta 2020 03 01).

AKdb [asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazė]. Prieiga internetu: www.musulaiskai.lt (žiūrėta 2020 03 01).

Literatūros sąrašas

- Amador-Moreno, C. P. 2019. *Orality in written texts. Using historical corpora to investigate Irish English 1700-1900*. Abingdon, New York: Routledge, 19.
- Axerowa, A. 2004. Próba klasyfikacji wtrętów lacińskojęzycznych w staropolskich tekstach dwujęzycznych. *Lacina jako język elit* (red. Jerzy Axer). Warszawa: Uniwersytet Warszawski, DiG. 157–160.
- Boizon, L. 2014. ‘La correspondance en français des savants de l’université de Vilnius de la fin du XVIIIe siècle au début du XIX’, *Correspondances d’érudits aux XVIIIe et XIXe siècles: France, Pologne, Lituanie*. (Rennes: Presses Universitaires de Rennes), 201–209.
- Butterwick Pawlikowski, R. 1998. *Poland’s last king and English culture. Stanisław August Poniatowski 1732–1798*. Oxford: Clarendon Press.
- Elspass, S. 2012. The use of private letters and diaries in sociolinguistic investigation. *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (ed. J. M. Hernández-Campoy, J. C. Conde-Silvestre). Chichester: Wiley-Blackwell. 156–169.
- Elspass S. 2005. *Sprachgeschichte von unten. Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*. Reihe Germanistische Linguistik, Volume 263. De Gruyter.
- Grzebień, L. 1996 *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995* Kraków: Wyższa szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, WAM.
- Kamińska, J. 2018. *Komisja Edukacji narodowej 1773–1794. Akademia Wileńska, Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Karaliūnas, S. 2008. *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Keršienė, D. 2010. Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje. Ars distaminis genezė, raida, turinys. *Senoji Lietuvos literatūra*. 30, 17–57.
- Klimka, L. 1994. *Tikslieji mokslai Lietuvoje*. Kaunas: Šviesa. 65–69, 122.
- Koch, P., Oesterreicher, W. 1986. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz: Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch*. 36, 15–43. Prieiga internetu: <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/79012> (žiūrėta 2019 01 21).

- Kraszewski, I. 1851. *Listy Kazimierza Nestora ks. Sapiehy w latach 1773, 1774, 1775 i 1776 do matki pisane z podróży za granicą* (red. I. Kraszewski). Wilno: Józef Zawadzki. (Perspausdinta iš *Athenaeum* 1851, t. III).
- Kučinskienė, A. 2012. Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. 36.
- Libiszowska, Z. 1972. *Życie polskie w Londynie w XVIII wieku*. Warszawa: Pax.
- McConnell, A. 2007. *Jesse Ramsden (1735-1800): London's leading scientific instrument maker* (Aldershot, Burlington: Ashgate).
- Nevalainen, T., Raumolin-Brunberg, H. 2017. *Historical sociolinguistics. Language change in Tudor and Stuart England*. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Nevalainen, T., Tanskanen, S. K. (ed). 2007. *Letter writing*. Amsterdam: John Benjamins.
- Parent, A. 2018. *Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (1764–1795 m.)*. [Daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Piročkinas A., Šidlauskas, A. 1984. *Mokslas senajame Vilniaus universitete*. Serija „Lietuvos mokslo paminklai“, Vilnius: Mokslas.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej, 1773–1785*. 1973. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: PAN, Pracownia dziejów Oświaty, Ossolineum.
- Rutten, G., von der Wal, Marijke J., 2014. *Letters as loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*. Series Advances in Historical Sociolinguistics 2, Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Sajauskas, S. 2015. *Pinigų istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidimo centras.
- Sobieszczanski, F. M. *Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu miasta Warszawy od najdawniejszych czasów aż do 1847 roku*. Warszawa: Drukarnia S. Strąbskiego. Prieiga internetu https://books.google.lt/books?id=pNdbAAAACAAJ&dq=nadworna+drukarnia+stanislaw+augusta&hl=lt&source=gbs_navlinks_s (žiūrėta 2019 12 09).
- Stasiewicz-Jasiukowa, I. 2001. O współpracy jezuicko-pijarskiej w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych. „Concordia parvae res crescunt, discordia vel maximae dilabuntur“. *Jezuicka ars historica*. Krakow: WAM, IGNATIANUM. 515–537.
- Swiggers, P., 2017. Capitalizing multilingual competence. Language learning and teaching in the Early Modern Period, in *Multilingualism, nationhood, and cultural identity. Northern Europe 16th-19th centuries* (ed. W. Frijhoff, M.-Ch. KokEscalle, K. Sanchez-Summerer). Amsterdam: Amsterdam university press.
- Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*, 2013. (red. Marijke J. van der Wal, Gijsbert Rutten). Amsterdam: John Benjamins publishing
- Triaire, Dominique. 2012. ‘Lalande, Bernoulli, Poczobut... lettres de savants de l’Ouest à des astronomes de l’Est’ in *Revue d’histoire des sciences*, 1 (Tome 65), pp. 159–180 Prieiga internetu: <<https://www.cairn.info/revue-d-histoire-des-sciences-2012-1-page-159.htm>> (žiūrėta 2020 01 01).
- Van der Wal, Marijke, Rutten, Gijsbert. 2016. At the crossroads. Orality and Literacy in Early and Late Modern Dutch Private Letters. *Reading and writing from below. Exploring the margins of the Modernity*. Umeå: Umeå university, pp. 197–214.

Įteikta redakcijai 2020 m. sausį

Priedas

a. Pranciškaus Bukotos laiškas Andriui Streckiui, 1778 06 29 (VUB RS F2-DC130_4).

No 1.º

London 29th June 1778.

My Dear Friend!

It is with the greatest pleasure, that I open first our correspondence in English; and I hope this will be received by You with no less Satisfaction. – As the end proposed to this kind of conversation, whilst we are at some distance from each Other, is to improve Our Knowledge of the language by its practice, we must do it as regular as possible; therefore let Our letters be all number'd, and Answer'd With Exactness. You will give me leave also in my replies to Send You back or Irresent You the first time Of Our meeting Your favours, which will need be corrected in point of Grammar, With my remarks on them. I Know by my own Experience how useful it is to learn the language Orthographically – Your ear will reap a very considerable Advantage from it – But there is Another greatly Superior Method to attain the Summit Of perfection in the Language, and that with An Addition of delight_ Can You Guess it? I Suppose You Understand me: Still I will be Explicit. It is by the Agreeable Conversation with the female part of Your worthy neighbourly Acquaintance.

Yes, my Dear Friend! they are the best instructors, the Chattiest, and the most pleasing – I think even a flogging from them Would not be so painful as that which I remember to have receiv'd from My He-Pedagogues.

As we must find matters anyhow to fill up our letters, You must allow me now and then to write some times On trifling & Jocular subjects; because I am not always serious _ I shall tell You my Occurrences of the day; And partly of the night_ What may happen to me remarkable on My innocent excursions from & to Clifford Street _ I shall acquaint You With some news or letters from Abroad_ Now to begin with. You must know, that in my way to the City this morning I Called at Wedgwood & Bentley's Manufactory, where I found Eight impressions of Abbot Poczobut done in White & blue, Others not being come up Yet. from thence I proceeded to Mr Hoffman, with whom I agreed to pay You a visit next Friday about two o'Clock; I drank there a Glass of his Excellent Cherry Brandy, & then returned by different Streets, lanes, Courts, passages, paths & & to write You this _ The mail not being arrived, I have nothing to communicate of importance from abroad _ If I receive Any thing to_ tomorrow by the Post, I'll send it Expeditiously / by the Usual way of Post Directed in the same manner as this scribbling. Which by this time I perceive to Grow rather too long; therefore I shall cut it short by Embracing You cordially, wishing You Good health & spirits, desiring You to present my best respects to W'.. H. Miss G.. Miss M... Mess_ A.b. c. d. ecs & & & assuring You of my most perfect esteem & of my sincerest Attachment Wherewith I Am

My Dear Friend

Your's for Ever

F. B.

[To / Andrew Strzecki Esqr / at M^r. Robinson's / Greenwich Heill / near Lime Kilus / Kens]

2. Pranciškaus Bukotos laiškas Andriui Streckiui, 1778 06 30 (VUB RS F17-4o).

N. 2. [30 VI 1778]

London 30. June 1778. [6755]

My dearest Friend!

Finding the imposed duty of Correspondence sit on me very easy, I will not let this day pass without writing to You before I get Your answer to my N1. With pleasure I inform You that by this day's post I received a Letter for You which from the seal / & handwriting I infer to be from Count Chreptowicz¹⁴. As I think it of Consequence, I don't chase to trust it to the Penny-Post. Unless I find it regular from from my own expedience by Your speedy answer hereto, or receive plain Orders for doing it – To my great surprise I have no news from Warsaw. Tell me if You intend to come to Town before next Friday when I intend (: as I Advised already :) to pay You a Visit, Till then & thereafter God bless You, do not fret, be Gay & healthy & believe me to be Sincerely Yours Bukaty. Since my letter of Yesterday was long Enough I shorten this on purpose, but cannot help adding my best respects to the Ladies You Know.

¹⁴ Jokimas Liutauras Chreptavičius (1729–1812).